AVTOMATIZACIJA IN KNJIŽNICE V BIH

Nevenka Hajdarović
Nacionalna in univerzitetna knjižnice Bosne in Hercegovine

Kontaktni naslov:
nevenka.hajdarovic@vibbih.ba

Izvleček
Žalostna prelomnica v delovanju Narodne in univerzitetne knjižnice Bosne in Hercegovine (NUB BiH) je leto 1992, ko je bila knjižnica v vojni požgana. Odtlej tečejo prizadevanja za njeno obnovo, ki jo podpirajo mednarodne organizacije. Danes okoli 1200 knjižnic deluje v zapletenih razmerah daytonske organiziranosti države. Avtomatizacija se je začela že leta 1989 in do leta 1992, ko je bil razvoj prekinjen, je bilo kreiranih več kot 20.000 bibliografskih zapisov. Od leta 1996 spet poteka sodelovanje knjižnic iz BiH in IZUM-a in leta 1998 je bil podpisan dokument Računalniško povezovanje knjižnic v BiH preko interneta kot podlaga enotnega knjižničnega informacijskega sistema v državi. Ustanovljen je bil COBISS center, ki je zaradi nerešenega vprašanja financiranja leta 2004 prenehal delovati. Takrat je vzajemna baza že vsebovala 167.000 zapisov. Leta 2005 je bila podpisana krovna pogodba med NUB BiH in IZUM-om in aprila tega leta je bil sistem COBISS.BH ponovno aktiviran in zajema 12 knjižnic. Še vedno pa ni celovito rešeno financiranje knjižnic, zato je veliko odprtih vprašanj glede obnove knjižnic, varovanja kulturne dediščine in digitalizacije gradiva.

Ključne besede
Narodna in univerzitetna knjižnica Bosne in Hercegovine (NUB BiH), COBISS.BH, Virtualna knjižnica (VIB BiH)

Abstract
The year 1992 was indeed a sad turning point for the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, which was burnt down during the war. Since then, efforts supported by several international organisations have been made to renew the library. Over 1200 libraries operate today under rather complicated conditions imposed by the Dayton organisation of B&H. In 1989, the automation of Bosnian libraries began. In 1992, when it stopped, over 20,000 bibliographic records were created. Four years later, in 1996, the co-operation between the libraries from B&H and COBISS was renewed and, in 1998, a document was signed on internet linking of Bosnian libraries to provide one library information system in the country. The COBISS Centre was established but due to financial reasons stopped operating in 2004. At that time, the shared bibliographic database already contained 167,000 records. A year later, the National and University Library of Bosnia and Herzegovina signed an umbrella contract with IZUM. In April of the same year, the COBISS.BH system was reactivated and now includes 12 libraries. Financing of libraries is a problem that has still not been entirely solved, and consequently affects the renewal of libraries, cultural heritage preservation and library material digitisation.

Keywords
National and University Library of Bosnia and Herzegovina, COBISS.BH, Virtual Library of Bosnia and Herzegovina

UVOD

Za knjižničarstvo Bosne in Hercegovine kljub dolgi tradiciji danes ne moremo reči, da lahko popolnoma zadovolji zahteve uporabnikov ali da lahko redno spremlja tokove sodobnega knjižničarstva. Razlogov za takšno stanje je več. Eden izmed njih, ki bistveno vpliva na položaj knjižničarstva v državi, je prav gotovo neusklajenost zakonskih predpisov v BiH, entitetah in kantonih.

VLOGA IN ZNAČAJ NUB BIH

Narodna in univerzitetna knjižnica Bosne in Hercegovine (NUB BiH) vse od svoje ustanovitve leta 1945 predstavlja centralno knjižnično ustanovo države. Njene zbirke hranijo bogastvo vseh narodov in narodnosti BiH, pa tudi dela z vseh področij človeškega znanja. NUB BiH je imel prostore v stari skupščini vse do leta 1992, ko je skupaj z mestom zgorel velik del njenega gradiva.

Od leta 1997 dalje je knjižnica nastanjena v delu bivše kasarne (na borih 3.000 kvadratih), ki je bil s podporo Svetovne banke in Unesca preurejen. Trenutno se prenavlja tudi stavba skupščine, v katero naj bi se prenesel del dejavnosti in gradiva NUB BiH.

V NUB BiH je delo organizirano v štirih oddelkih: Oddelek za nabavo, obdelavo, serijske in službene publikacije; Oddelek za informacije in pomoč uporabnikom; Oddelek za razvoj in izobraževanje; Oddelek za splošne in pravne zadeve.

V knjižnici je zaposlenih 65 uslužbencev, kar je skoraj polovica manj kot pred vojno. Nerešen je ostal pravni in finančni status, ki ne dovoljuje možnosti zaposlovanja in pomlajevanja strokovnega kadra.

Zaradi nezadostnega strokovnega kadra v knjižnicah in potrebe po vključevanju knjižničarjev BiH v svetovne informacijske tokove je NUB BiH ustanovil Center za permanentno izobraževanje knjižničarjev. Osnovni namen Centra je izobraževanje in usposabljanje knjižničarjev v knjižnici, njihovo kontinuirano seznanjanje z novostmi iz knjižničarske stroke pa tudi zadovoljevanje potreb po hitrejšem preseganju trenutnega težkega stanja v knjižnicah BiH. S seminarji, predavanji in delavnicami pod vodstvom profesorjev Katedre za bibliotekarstvo Filozofske fakultete in strokovnjakov NUB BiH se knjižničarji usposabljajo v skladu s potrebami knjižničarskega poklica.

NUB BiH od leta 1999 organizira tudi strokovne izpite za strokovne nazive knjižničar, višji knjižničar in bibliotekar.

PRIPOROČILA ZA STRATEGIJO RAZVOJA BIH

Da bi nadoknadili zaostanek v razvoju knjižničnega informacijskega sistema BiH, so tukajšnji knjižničarji organizirali več posvetovanj in znanstvenih srečanj, na katerih so oblikovali priporočila za strategijo razvoja knjižničarstva v BiH. Še posebej so izpostavili pomembnost knjižnične informacijske politike, ki bi zagotavljala neomejen in širok dostop do informacij, kakovostne in popolne informacije, servise ter storitve. Opozorili so tudi na pomembnost ustreznega omreževanja in sodelovanja med knjižnicami, ter na nujnost uporabe novih tehnologij, vrst gradiva in medijev. Seveda predstavlja izhodiščno točko vseh aktivnosti preskrba s potrebnimi materialnimi osnovami in zakonskimi predpisi na ravni države BiH. Uvid v tokove sodobnega knjižničarstva je narejen s primerjavo dokumentov Ifle, Unesca in Sveta Evrope.

NUB BiH zelo dobro sodeluje z nacionalnimi in drugimi knjižnicami ter z mednarodnimi knjižničarskimi institucijami in združenji. Članstvo v mednarodnih združenjih, organizacijah in agencijah (IFLA, FID, CDNL, UNESCO, Svet Evrope, ABDOS, ALA ISBN, ISSN, ISMN idr.) daje NUB BiH možnost, da v tej informacijski dobi predstavlja subjekt.

Pomembno mesto v sklopu aktivnosti NUB BiH zavzema založniška dejavnost. NUB BiH izdaja zraven monografij s področja knjižničarske stroke in kulturne dediščine tudi tekoče bibliografije, žal zaradi nezadostnih finančnih sredstev le občasno: Bosansko-hercegovsko bibliografijo monografskih publikacij; Bosansko-hercegovsko bibliografijo serijskih publikacij; Bosansko-hercegovsko bibliografijo prilog v serijskih publikacijah.

MREŽA KNJIŽNIC

Za popolnejšo predstavo o stanju knjižničarstva v BiH se moramo dotakniti tudi drugih knjižnic v državi. V BiH je okoli 1.200 knjižnic, od tega največ šolskih, splošnih, visokošolskih in specialnih knjižnic. Splošne knjižnice delujejo na ravni kantonov (60 knjižnic) in entitet Republike Srbske (45 knjižnic). V vsakem kantonu je ena kantonska knjižnica, ki ima vlogo matične knjižnice kantona. V vseh večjih centrih se nahajajo univerzitetne knjižnice (Tuzla, Mostar, Banjaluka, Bihać idr.), v sklopu katerih deluje več kot 80 visokošolskih knjižnic. Specialne knjižnice delujejo v okviru institucij in jih je okoli 80. Pomembno mesto pa zavzemajo tudi najštevilnejše – šolske knjižnice, teh je več kot 900.

Navedeni podatki razkrivajo veliko razvejanost mreže knjižnic v BiH in število knjižnic očitno ni zanemarljivo. A če smo pozorni na zaloge, zastopanost nove informacijske tehnologije v knjižnicah in na kadre, lahko trdimo, da še veliko manjka.

KNJIŽNIČNI KADER

Omeniti moramo tudi kadrovske razmere zaposlenih v knjižnicah BiH. Čeprav se kadrovski položaj izboljšuje, je po statističnih podatkih samo tretjina zaposlenih v splošnih knjižnicah z visoko strokovno izobrazbo (povprečno so v vsaki knjižnici 4 uslužbenci).

Na sarajevski Filozofski fakulteti se je v tem letu vpisalo 30 brucev na Oddelek za književnost in bibliotekarstvo, ki je bil osnovan leta 1972. Želimo si, da bi v knjižnicah delali knjižničarji z zaključenim študijem bibliotekarstva. Prav tako se pogosto srečujemo z dejstvom, da tudi v manjših knjižnicah težko najdemo izšolane knjižničarje.

FINANCIRANJE KNJIŽNIC

Knjižnice bremeni kronično pomanjkanje sredstev za obnavljanje knjižničnih zalog, pa tudi koordinirana nabava gradiva ni vzpostavljena. NUB BiH je uspel dobiti finance za tuje baze podatkov, in sicer s pomočjo projekta podpore knjižnične informatizacije Ministrstva za šolstvo sarajevskega kantona. Omogočen je dostop do baz Emerald, ScienceDirect, EBSCO in Scopus.

Avtomatizacija posameznih knjižnic v BiH se je začela pred več kot 20 leti. Posamezne knjižnice so imele dobro razvite programe, ki niso zaostajali za današnjo svetovno prakso.

ZAČETKI KNJIŽNIČNE AVTOMATIZACIJE

Enoten sistem na informacijski platformi se je začel graditi leta 1989 in je povezan z uvedbo sistema COBISS. Takrat so se v sistem vključile: Narodna in univerzitetna knjižnica BiH, Narodna knjižnica Tuzla, Narodna knjižnica Mostar, Narodna knjižnica "Petar Kočić" Banja Luka, Knjižnica Instituta za nefrologijo Kliničnega centra v Sarajevu. Od leta 1989 do 1992 so knjižničarji BiH kreirali več kot 20.000 zapisov (predvsem za bosniaco).

Pot razcveta, na katero so se podale knjižnice, je bila v devetdesetih letih zaradi znanih okoliščin žal naglo prekinjena. Uporaba informacijske in komunikacijske tehnologije ter nastanek informacijske družbe sta temeljna za celostni razvoj in prihodnost BiH ter ključni dejavnik za zmanjšanje razvojnega razkoraka med našo državo in Evropsko unijo. V okviru projekta Strategija razvoja informacijske družbe BiH, pa tudi v dokumentu Politika razvoja informacijske družbe BiH, ki je narejen v okviru Razvojnega programa za BiH pri Združenih narodih, je podprto "omreževanje knjižnic na različnih teritorialnih in funkcionalnih principih".

Neomejen pretok in dostop do informacij je prvi pogoj za razvoj demokratične družbe, "digitalna pismenost" pa se razume kot elementarni del pismenosti državljanov. Seveda tudi mednarodno sodelovanje in povezovanje na informacijski osnovi ponuja možnost naši državi, da se hitreje vključi v integracijske procese v Evropi. Morda bo k temu pripomogel tudi Sporazum o sodelovanju med CARNet-om in BIHARNET-om (podpisan 4. julija 2005). V prvi fazi se bo po Sporazumu vzpostavila povezava med CARNet-om in BIHARNET-om, v drugi fazi pa bi se morala omogočiti povezava BIHARNET-a in mreže GÉANT. BIHARNET je akademska znanstvenoraziskovalna mreža BiH, osnovana leta 1998 z namenom infrastrukturne podpore visokemu izobraževanju, snovalci mreže pa so bile vse univerze v BiH. Zaradi problemov, ki se pojavljajo ob nezmožnosti zagotovitve kakovostne mrežne povezanosti in drugih pogojev za delo, je njeno delovanje zmanjšano na minimum, vsi pa vemo, da sta mrežna in informacijska zanesljivost nepogrešljiva za delovanje informacijske družbe. Lahko rečemo, da zaenkrat še najboljše deluje Enotna akademska mreža Univerz v Sarajevu, v katero je povezanih 30 institucij. Povezovanje vseh članic je omogočeno preko Utica, ki je glavno komunikacijsko vozlišče.

Stanje v samih knjižnicah najnazornejše ilustrira število računalnikov v njih – po statistiki sta to povprečno dva računalnika, vendar obstajajo knjižnice, ki nimajo niti enega računalnika. Zato informatizacija celotne družbe BiH predstavlja neobhoden proces, ki ga država mora izvršiti, če ne želi, da se že nastali informacijski prepad s preostalim svetom še dodatno ne poveča. Trenutno stanje informatizacije ni zadovoljivo, kar ugotavlja tudi raziskava UNDP-ja o stopnji uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije v srednjih šolah v BiH. Po teh podatkih je kar 37 % šol brez enega samega računalnika in le 10 % šol ima več kot 15 računalnikov. Glede uporabe interneta je stanje še slabše – kar 81 % šol je brez svoje domače spletne strani. Približno tako stanje je tudi v knjižnicah.

Danes se v knjižnicah BiH srečujemo z več knjižničnimi sistemi in programi (COBISS, WINISIS, Metel, P-biblio-GE, Pro-Cite, File Maker Pro idr.). Ta raznolikost kaže na pomanjkanje skupne želje po vzpostavitvi in razvoju enotnega knjižničnega informacijskega sistema Bosne in Hercegovine.

Od leta 1996 dalje se obnavlja sodelovanje med knjižnicami BiH in IZUM-om. Leta 1998 je bil, s projektom Računalniško povezovanje knjižnic v BiH preko interneta, ki so ga leta 1998 sprejele vse univerze v BiH (Univerza v Banjaluki, Univerza "Džemal Bijedić" v Mostarju, Vseučilišče v Mostarju, Univerza v Sarajevu, Univerza v Tuzli) ter številne knjižnice iz cele BiH, vzpostavljen enoten knjižnični informacijski sistem, katerega realizacijo je v obdobju od leta 1998 do 2000 v največji meri finančno podprla Vlada Republike Slovenije. Takrat je bila med univerzami BiH in IZUM-om podpisana pogodba o ustanovitvi centra COBISS, ki je zaradi nerešenega vprašanja o financiranju septembra 2004 prenehal delovati.

Ko so univerze podpisale to pogodbo, bi zanje moralo pomeniti, da podpirajo nastajanje enotnega knjižničnega informacijskega sistema Bosne in Hercegovine. Podpisniki pa niso razumeli pomembnosti podpisanega, kar se je pokazalo pri nadaljnjem uvajanju sistema.

COBISS/BIH

Vzajemna baza podatkov COBIB.BH je na začetku dela vsebovala več kot 167.000 bibliografskih zapisov, merila za izbiro zapisov pa so bila: gradivo v bosanskem, hrvaškem ali srbskem jeziku ter gradivo, tiskano v BiH. Ta način kreiranja vzajemne baze BiH ima svoje prednosti, seveda pa tudi svoje slabosti, ki se bodo postopoma odpravljale. Danes je v bazi več kot 300.000 zapisov, potrebnih ažuriranja, k čemur bo vsekakor pripomogla ustanovitev centra Virtualne knjižnice BiH (VIB BiH).

Letošnjega 9. marca je bila med NUB BiH in IZUM-om podpisana krovna pogodba o vzpostavitvi sistema COBISS v BiH, 5. aprila je bil sistem COBISS.BH ponovno aktiviran. 12 knjižnic je z VIB BiH sklenilo pogodbo o polnopravnem članstvu: Nacionalna in univerzitetna knjižnica BiH, Narodna in univerzitetna knjižnica "Derviš Sušić" Tuzla, Splošna knjižnica Zenica, Kantonalna in univerzitetna knjižnica Bihać, Županijska knjižnica Mostar, Knjižnica Filozofske fakultete Univerze v Sarajevu, Knjižnica Ekonomske fakultete Univerze v Sarajevu, Knjižnica Fakultete za kriminalistične znanosti Univerze v Sarajevu, Knjižnica fakultete političnih znanosti Univerze v Sarajevu, Knjižnica za slepe in slabovidne v BiH, Knjižnica Pravne fakultete Vseučilišča v Mostarju, Knjižnica akademije znanosti in umetnosti BiH.

Nekatere izmed knjižnic, ki so bile v sistem vključene še pred vojno, so sedaj žal zunaj njega, in sicer zaradi pomanjkanja politične volje; vsi pa vemo, kako težko je nadoknaditi vsako prekinitev dela v sistemu.

Zato je izredno pomembno, da postavimo pogoje in izdelamo program vključevanja knjižnic v sistem ter da rešimo vprašanje tehnološke podpore knjižnicam. Prednost pri vključevanju v sistem morajo imeti knjižnice z bogatim in raznovrstnim gradivom, s strokovno usposobljenimi kadri, razvito informacijsko in komunikacijsko strukturo, predvsem pa splošne, fakultetne in specialne knjižnice.

Čim prej moramo usposobiti uporabo vseh segmentov, ki jih sistem ponuja: avtomatizirati knjižnične procese z vključitvijo izposoje in nabave; delati na izdelavi normativnih baz; se pripraviti na kreiranje baze raziskovalcev.

Za bosansko-hercegovske knjižnice je izredno pomembno, da sistem omogoča obdelavo gradiva v različnih pisavah, in sicer zaradi dokumentiranja dediščine BiH. V fazi izdelave je program usposabljanja kadrov za delo v sistemu. Knjižničarji izmenjujejo izkušnje in se dogovarjajo o nadaljnjem razvoju sistema.

Hitrejši razvoj knjižničnega informacijskega sistema vključuje na zakonski osnovi tudi dolgoročno reševanje uvajanja COBISS-a v knjižnicah BiH, saj je to ena izmed poti za hitrejše preseganje stanja, v katerem se je znašla naša država. Po Smernicah Sveta Evrope je financiranje knjižnic javna odgovornost. Zato je nujen dogovor na ravni države o uvedbi tega sistema.

OBNOVA KNJIŽNIC

Ne smemo zanemariti tudi enega pomembnejših projektov za knjižničarstvo BiH. Na pobudo NUB BiH je nastal projekt Sto splošnih knjižnic v BiH 2003–2012, s katerim se BiH pridružuje iniciativi Dekada pismenosti ZN 2003–2012. Fondacija za razvojne možnosti (OdRaz – Fondacija za održivi razvoj) je ob podpori Ministrstva za kulturo in šport Federacije BiH začela projekt obnove 40 knjižnic v 36 občinah.

Projekt ima štiri faze, od katerih je prva – izobraževanje knjižničarjev – uspešno zaključena (Center za permanentno izobraževnje knjižničarjev v NUB BiH). Druga faza obsega izpeljavo različnih gradbenih del, da bi z namenom popravili, rekonstruirali ali adaptirali prostore ter opremili knjižnice s pohištvom. Tretja faza projekta je izpopolnitev knjižničnih zalog. Četrta faza projekta pa zajema opremljanje knjižnic z informacijsko tehnologijo, kar je prvi pogoj za njihovo povezovanje v enoten knjižnični informacijski sistem BiH.

KULTURNA DEDIŠČINA IN DIGITALIZACIJA GRADIVA

Večina ohranjenih pričevanj o dolgi zgodovini in zelo težkih razmerah, ki jih je preživela naša država, ki jo velikokrat in ne brez razloga imenujejo tudi "država na razpotju", se sedaj nahaja zunaj njenih meja. Naš položaj je torej takšen, da vse pomembne ohranjene pisane spomenike kulturno-zgodovinske dediščine hranijo v knjižnicah po svetu. Tako na primer najstarejši pisani spomenik Povelja Kulina bana iz leta 1189, ki je za našo državo izrednega pomena, hranijo v Knjižnici Akademije znanosti v Sankt-Peterburgu v Rusiji.

V večjih knjižnicah BiH digitalizirajo dokumentirano kulturno-zgodovinsko dediščino, še posebej gradivo iz specialnih zbirk. Pri tem bi imela bistveno vlogo tudi izdelava nacionalnega programa digitalizacije gradiva kulturno-zgodovinske dediščine, ki bi vseboval izde-

lavo meril in načrta digitalizacije, da se ta za kulturno dediščino pomembna dejavnost ne bi odvijala nenačrtno.

Glede na viden porast interesa za historiografijo tega prostora, o čemer priča tudi vse bolj živa založniška dejavnost na tem področju, se nam kot poseben imperativ pojavlja potreba po približevanju najpomembnejših zgodovinopisnih virov čim širšemu krogu raziskovalcev. To pomeni, da bi morale knjižnice vložiti poseben napor v digitalizacijo takšnih vsebin in jih s tem ponuditi čim širšemu krogu zainteresiranih uporabnikov. *(Na tem področju se danes, vsaj avtorici tega prispevka se tako dozdeva, najbolje dokazuje osnovna funkcija vsake knjižnice – omogočiti čim lažji vpogled v obstoječe informacije!)*

Glede na naše povojne okoliščine živi veliko državljanov BiH v tujini, zato so mrežni dostop in elektronsko gradivo nujno potrebni. Izdajanje elektronskih publikacij je povezano z reševanjem vprašanja depozita, dostopnosti in zaščite elektronskih publikacij. Nujno moramo postaviti tudi pogoje in omejitve, ki izhajajo iz tehnične in pravne narave elektronskega gradiva. Prisotno je kršenje avtorskih pravic brez kakršnih koli omejitev. Vprašanje o avtorskih pravicah se lahko reši s sodelovanjem založnikov, knjižnic in ustanove za zaščito avtorskih pravic.

MESTO IN VLOGA UPORABNIKA

Koliko in kako knjižnice v BiH izpolnjujejo svojo vlogo, lahko najboljše ocenimo po tem, koliko zadovoljujejo potrebe uporabnikov. Če se knjižnične zaloge ne povečujejo (tradicionalne in elektronske) in če obstajajo omejitve pri dostopu do informacij (kar je pogost slučaj pri uporabi novih tehnologij), potem seveda nismo zmožni popolnoma odgovoriti na zahteve uporabnikov. Mesto uporabnika, najsi gre za učence, študente, znanstvene delavce, upokojence ali navadne državljane, mora biti osrednje. Knjižnica mora svoje delo usmeriti v zagotavljanje prostega dostopa do informacij, kar pa je danes možno le ob uporabi novih tehnologij pri delu.

MENEDŽMENT V KNJIŽNICAH

Nove tehnologije in hiter tempo razvoja knjižnic zahtevajo od menedžmenta strateško načrtovanje, predvidevanje in hitro odzivanje na vse spremembe v okrožju, kot tudi to, da opazi svoje prednosti in izkoristi priložnost, ki se mu ponuja. Lahko trdimo, da v nekaterih knjižnicah BiH menedžment nima prave iniciative in se njegovo delovanje končuje pri nadzorovanju in razporejanju sredstev, dobljenih preko proračuna. Znano pa je, da lahko tudi knjižnice ustvarjajo prihodke, saj je vendarle "informacija najdražje blago" in ta doba se imenuje informacijska doba.

KAJ PRIČAKUJEMO OD PROGRAMA SEP?

Lahko rečemo, da je za knjižnice v Bosni in Hercegovini zelo pomembna podpora mednarodne skupnosti. Ta podpora bi se lahko izražala v podpori šolanju in izobraževanju knjižničarjev, pa tudi kot pomoč pri nabavi novih tehnologij, ki bodo omogočale hitrejše povezovanje knjižnic s knjižnicami po svetu, ter pri rekonstrukciji gradiva, v opremi in medijih, ki bodo omogočili sprejetje in trajno hranjenje elektronskega gradiva. Pomembno pomoč knjižnicam BiH zagotavljajo: UNESCO, World Bank, Odprta družba, USAID, Goethejev institut in vlada Avstrije, Turčije, Slovenije, Egipta, Hrvaške idr.

Nujno moramo rešiti vprašanje položaja in značaja knjižnic v naši družbi ter ustvariti okoliščine, v katerih bo knjižnica postala nezamenljivo mesto pri iskanju relevantnih informacij.

Iz bosanščine prevedla Biserka Fortuna.